

Luod̄i ruoktu – doaibmaplána

GOS LUOHTI BEASSÁ RUOKTOT..... 4

KAPIHTAL 1: ÁRRAN – ČOAGGANANBÁIKI.....	4
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	5
KAPIHTAL 2: EANADAT – DUOVDAGIID KÁRTEN.....	6
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	6
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	6
KAPIHTAL 3: LUOTTAT – DÁDJADIT RUOVTTOLUOTTA	7
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	8
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	8
KAPIHTAL 4: RÁÐÐENRIEKTI – GIŽŽU RESURSSAID NALDE.....	8
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	9
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	9
KAPIHTAL 5: ROASSU – DIGITÁLA ÁITAGAT.....	10
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	10
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	11
KAPIHTAL 6: SIIDA – SEARVEVUOĐA ORGANISEREN.....	11
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	12
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	12
KAPIHTAL 7: SIRDIN – BOARRÁSEPMOSIS NUORAMUSSII.....	12
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	13
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	13
KAPIHTAL 8: EALÁHUSVUOĐDU – EALLINLÁIBI	14
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	14
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	14
KAPIHTAL 9: ŠIEHTADUS – OKTAVUOHTA STÁHTII.....	15
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	15
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	16
KAPIHTAL 10: VÁRROGASVUOĐANJUOLGGADUSAT – ETIHKKA JA LÁHTTEN.....	16
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	17
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	17
KAPIHTAL 11: ALMMIRAVDA – VIŠUVDNA 2050.....	17
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	18
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	18
KAPIHTAL 12: LUODDAEARRU – GEAVATLAŠ DUOHTANDAHKAN.....	18
<i>Luohtepolitihkalaš oaidnu</i>	19
<i>Evttohus doaibmabijuide.....</i>	19

Gos luohiti beassá ruoktot

Luohiti boahtá lagasvuhtan. Dat johtá olbmoss olbmui, muittus jietnan, jaskavuodas šuokŋan. Dat lea fárus dan oktasašvuodas mii ii álo sáhte celkot, muhto man goitge dovda go nuohitta čuodjagoahtá. Dat eallá vuorrásiid muittus, mánáid guldaleamis, báikkis gosa boahtá, ja oaidnemeahttan oktavuodas gaskal sin geat ledje, geat leat, ja geat vel galget boahtit. Danne lea luohiti eambo go lávlun. Dat lea gullevašvuohka, muihu ja oktavuohka.

Dat mii guoddá álbmoga, dan ferte maiddá álbmot guoddit. Luohiti lea ceavzán boatkagiid ja bieđganemiid čađa, dat lea birgen áiggiid čađa go vigge duvdi dan eret dain báikkiin gosa dat gulai. Goitge dat ii leat hávkaduvvon. Dat lea vuorddašan olbmuid siste, muittuin, vurkejuvvon báddemiin, beallarabas luottain, das man ain sáhtii boktit. Dat geatnegahtta. Oainnat dan maid rahčamiin, jávohisvuodain ja oskkáldasvuodain lea lágidan viidáseappot, ii sáhte guoddit soaittáhagaide.

Luohiti eallá go beassá čuodjat lanjas, go nuorat dan ohppet, go hárráan olbmot dan guddet, go vurkejuvvo arkiivvaide, go dat almmuhuvvo ja gávdna ođđa geainnuid, ja go deaivvada olbmuiguin lávddis. Ii oktage dain lanjain birge akto. Jus okta hedjona, de geffot maiddá dat earát. Go doalahuvvojit ovtta, de nannejuvvo ollislašvuohka. Danne ferte bargu luohi boahtteáiggiin leat stuorát go ovttaskas doaimmat ja bistileabbo go ovttaskas proševttat. Dat ferte leat bargu mii čohkke dan mii lea bieđganen, mii gáhte dan mii lea hearki ja mii addá dasa mii eallá fámuid joatkit.

Dát plána lea čállojuvvon dan dovddastusas. Luohi ruoktu ii leat jurddašuvvon viessun dasa mii lea mannan, muhto čoaggananbáikin dasa mii ain galgá čuodjat, ohppojuvvot, gáhttejuvvot ja sirdojuvvot. Dat boahtá das go árvvus atná sin geat leat ealihan dola, ja ovddasvástádusas sin hárrái geat galget doalvut dan viidáseappot. Dan dáfus ii leat dát dušše doaibmabijuid plána, muhto áigumuš dahkat bistevažžan dan mii juo eallá, ja gáhttet dan mii ain galgá gávdat iežas jiena.

Kapihtal 1: Árran – Čoaggananbáiki

Mandáhta

Dát dokumeanta lea vástádus Sámedikki dingojupmái ahte čielggadit ollislaš plána «Luohi ruovttu» ásaheapmái ja doaimmaheapmái. Muhto ambišuvdna lea viidát go dušše hálldašeapmi. Sámi árbevierus lea árran sihke birgejumi ja máhttosirdima guovddáš. Deike mii čoahkkanit ráđđádallat, ja dáppe dat liekkasvuohka viidána. Ulbmil dainna plánain lea cahkkehit dan dola mii sihkkarastá ahte luohiti ii dušše ceavzze museamuitun, muhto ahte dat eallá viidáseappot servodatguoddi fápmun.

Nuppástuhttináigi

Mii vánddardit gáibideaddji eanadagas. Ovtta ládje mii vásihit šattolaš áiggi go nuorra sápmelaččat váldet ruovttoluotta árbbiset stuora fámuin. Nuppe dáfus mii oaidnit ahte boares luottat sihkastuvvojit eret. Máhttu mii ovdal lei árgabeaivválaš ášši ja dábálaš dollagáttis, ferte

dál sihkkarastojuvvot ođđa struktuvrraid bokte. Seammás áitá teknologalaš duohtavuohta olles vuođu, go vuoigatvuođat hástaluvvojit ja digitála appropriášuvdna dáhpáhuvvá jođáneappot go mii nagodit reageret.

Vástádus dáidda hástalusaide lea dássožii leamaš ovttaskas olbmuid rahčama duohken. Ánggirdeaddjit leat guoddán noadi áibbas iehčaneaset, dávjá vuostebiggii. Dát strategiija ii leat šat guoddevaš. Dál lea áigi čohkket resurssaid ja ásahit bistevaš organiserema – ásahit siidda luohtái.

Ná galgá lohkat plána

Guokte máhttodási Dát lea stivrendokumeanta mii čielggada ovdáneami. Mii earuhit čielgasit *politiikhkalaš dáhtu* ja *fágalaš čielggadeami*. Danne lea dát dokumenata strukturerejuvvon guovtti dássái mat ollašuhttet nubbi nuppi:

1. **Váldodokumeanta (Strategiija):** Čuovvovaš kapihttalat leat čállojuvvon sin váste geat mearridit. Dás mii sárgut kártta ja mearridit johtolaga. Giella lea čielggas, strategalaš ja doaibmavuđot. Juohke kapihtal čuovvu fásta dramaturgiija:
 - **Eanadat (Analysa):** Čavgejuvvon čilgehus hástalusa birra.
 - **Luohtepolitiikhkalaš oaidnu:** Dat prinsihppa man mielde mii stivret.
 - **Geaidnu viidáseappot (Doaibmabijut):** Konkrehta lávkket movt Kártet, Konsolideret ja Ekspanderet (KKE).
2. **Mildosat (Čielggadeapmi):** Juohke kapihttalis lea viiddis fágalaš mielddus. Dáppe mii čiekŋudit áššái. Mildosiin mii čilget dárkilit **áicanvuođu** (makkár fakta mii atnit vuodđun?), **perspektiviserema** (guđe teoriija mii geavahit?), ja **vihkkedallama** (manne mii válljet A ovdalii B?). Dáppe mii maiddá ovdanbuktit dárkilit **doaibmaanalysaid** ja ságaskuššat molssaeavttuid ja riskka.

Lohkki bovdejuvvo lohkat váldodokumeantta vai ipmirda *háltti*, ja geahčadit mildosiid vai beassá iskat *ákkastallama*. Dieinna lágiin mii ovttaštáhttit politiikhkalaš čielggasvuođa dárbbu fágalaš dárkilvuoda gáibádusain.

Luohtepolitiikhkalaš oaidnu

Kultuvrralaš iešráđđenriekti.

Sámedikki vuolggasadji lea ahte riekti hálddašit iežas kulturárbbi lea ealli demokratiija eaktu. Luođi ruovttu ásaheapmi ii lea okta mánngga kulturpolitiikhkalaš doaibmabijus, muhto sámi iešmearrideami duohtandahkan. Mii eat galgga šat leat guossit iežamet historjjás; mii galgat ieža hálddašit dola.

Kapihtal 2: Eanadat – Duovdagiid kárten

Fragmenterejuvvon duovdagat

Sámi musihkkaeallin jođáša ráhpes eanadagain dán áigge. Ii goassege ovdal leat buvttaduvvon eambbo sámi musihkka go dál, ja ii goassege ovdal lea dat leamaš eambbo oidnosis. Liikká lea dát lihkestuvvan rašes ja bieđggus infrastruktuvrra duohken.

Leat ovttaskas geađgejuolggjit mat dollet bajás dálá ekovuogádaga: Riddu Riđđu ja beassášfestiválat huksejit deaivvadanbáikkiid; Sámi arkiiva hálddaša historjjá; Sámi allaskuvlla fuolaha oahpahusa. Muhto dáid geađgejuolggjit gaskkas ii gávdno čielga bálggis. Ii ovttasge leat ovddasvástádus ollislašvuhtii.

Prošeaktaekonomiija váibadahttin

Váilevaš ovttahttima váikkuhus lea ahte eanas áššit suorggis leat gaskaboddosaččat. Doaimmat mat álggahuvvojit stuora fámuin, nohket dávjá dasa go prošeaktaáigodat loahpahuvo, danne go ii gávdno vuostáiváldi mii sáhtášii hálddašit bohtosiid viidáseappot. Gelbbolašvuolta mii huksejuvo, jávká dego biekká mielde.

Mii oaidnit ahte vuogádat suodđá: Oahppan juigiin váilu profešunála doarjjarusttet, ja čohkkejuvvon materiála ii olle gosage priváhta garraskearruin.

Dárbu áŋkorii

Sámis ii váillo dáhttu ii ge taleanta. Dat mii váilu, lea *struktuvrralaš muitu*. Dálá aktevrrat barget garrasit vai eai čoaskko. Oppalaš áŋkora haga mii čohkke doaimma, sáhtá geavvat nu ahte luohiti bissu «festivála-šáŋŋerin» almmá dan ásahuslaš čielggi haga mii dárbbášuvvo jus galgá sihkkarastit sirdima boahhte bulvii.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Soaittáhagas vuogádahkan.

Sámediggi oaidná dan mearihis stuora barggu maid dálá kulturaktevrrat doaimmahit, muhto nanne ahte luohiti boahtteáigi ii sáhte leat dušše áŋggirdeddiid duohken. Fragmenteren áitá árbevieru sihkarvuoda. Mii dárbbášit vuogi movt sirdit doaimma ad-hoc čovdosiin bistevaš struktuvrraide, go ollislašvuoda ovddasvástádus čohkkejuvvo ovtta sadjái.

Evttohus doaibmajuiide

1. Kártet (Bajilgovva)

- **Aktevrakárta:** Oppalaččat analyseret dálá sámi musihkkasuorggi vai sáhttá identifiseret juste gokko infrastruktuurra ráiggat leat.
- **Resursavárri:** Kártet man stuora oassi luhtesuorggis ruhtaduvvo gaskaboddosaš prošeaktaruđaguin bistevaš doaibmaruđaid hárrái.

2. Konsolideret (Nannet)

- **Čoaggananbáiki:** Ásahit formaliserejuvvon "Luohte-foruma" gos festiváldaid, arkiivvaid ja oahppobáikkiid jodiheaddjit deaivvadit jahkásaččat koordineret geinnodagaid ja áŋgiruššansurggiid.
- **Sihkkarastit geađgejulggiid:** Lasihit vuodđodoarjaga čoavddaásahusaide mat juo gávdnojit vai luvvejuvvojit prošeaktahušas dan botta go «Ruoktu» ásahuvvo.

3. Ekspanderet (Loktet)

- **Mandáhta:** Mearridit ođđa čohkkejeaddji ásahusa mandáhta, dan analyssa vuodul maid eará aktevrat eai govčča.

Kapihtal 3: Luottat – dádjadit ruovttoluotta

Jávohis árbi

Romssa, Berliinna ja Helssega gealláriin ja magariinnain leat duháhiid diimmuid mielde luohdebáddemat. Dát eai leat dušše jietnafiillat; dat leat *luottat* min máttuid maŋis. Báddemat mat dutkit ja mátkkošteaddjit leat bádden čuođi jagi čađa ovddastit jienaid mat leat leamaš jávkosis.

Dilli lea hohpolaš. Olu materiála lea vurkejuvvon formáhtaide mat billehuvvet. Vel vearrát lea váilevaš beasatlašvuohta: Metadieđut leat dávjá boastut, namat váilot, ja báddemat leat katalogiserejuvvon gielaide maid eanas sápmelaččat eai ipmir. Luohti konteavstta haga lea dego luodda mii nohká fáhkkestaga.

Ruoktotmáhccan

Mii fertet earuhit guokte proseassa repatrieremis. Nubbi lea *digitála ruoktotmáhccan*, mii dahká ahte sohka ja báikegoddid dakkaviđe dábuha materiála. Dasto lea originálamateriála *fysalaš máhcaheapmi*. Ágga ahte «mis váilot lanjat» lea guhká bissehan dán proseassa. Luođi ruovttu ásaheapmi hehte dán eastaga dan bokte ahte fállá klimastivrejuvvon magariinnaid mat čuvvot riikkaidgaskasaš standárda.

Geavatlaš dekoloniseren

Go muhtin dutki báddii luoddi 1920:s, de son doalvvui máhtu eret servodagas. Viežžat dan ruovttoluotta dálkkoda historjjálaš boatkaneami. Ii leat doarvái ahte mii oažžut kopiija; hálddašano vddasvástádus ferte sirdojuvvot sápmelaččaid giedaid gaskii. Mii galgat ieža oamastit iežamet historjjá.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Riekti iežas historjái.

Sámediggi atná historjjálaš luohtebáddemiid sámi álbmoga oktasaš opmodaga oassin. Mii eat dohkket ahte min máttuid jienat eai leat olámuttos midjiide olgoriikkalaš arkiivvain. Ulbmil lea dievaslaš repatrieren. Dassáži go fysalaš máhcaheapmi lea vejolaš, gáibidit mii dievaslaš digitála beasatlašvuoda ja rievtti divvut ja hálddašit dieđuid báddemiid birra.

Evttohus doaibmajuiide

1. Kártet (Gávdnat)

- **Stuora ohcanbargu:** Álggahit systemáhtalaš barggu ohcat luohtebáddemiid eurohpaláš museain ja priváhta čoakkáldagain.
- **Dilleárvvoštallan:** Klassifiseret materiála hoahppodási mielde; guđet luottat leat jávkáseame fysalaččat?

2. Konsolideret (Sihkkarastit)

- **Šiehtadusat:** Dahkat geatnegahtti šiehtadusaid Nasionálagirjerádjosiin ja Norgga Álbmotmuseain digitaliserentávttá birra.
- **Álbmogassii bargat namaiguin:** Ásahit bargojoavkkuid mas báikegottiid vuorrásat leat fárus, geat systemáhtalaččat guldalit báddemiid čađa identifiseren dihte jienaid.

3. Ekspanderet (Máhcahit ruoktot)

- **Repatrierenovttadat:** Ásahit bistevaš ovttadaga «Luoddi ruovttu» vuollái mii aivvefal bargá juridihkalaš ja geavatlaš máhcahemiin.
- **Magasiidna:** Hukset fysalaš vurkenlanjaid Sápmái mat devdet riikkaidgaskasaš gáibádusaid.

Kapihtal 4: Ráđđenriehti – Gižžu resurssaid nalde

Nuorra juoigi dilemma

Govahala nuorra juoigi. Son lea bidjan persovdnaluođi áddjásis. Luohti govvida su luonddu, su leaikaivuoda ja su eallima. Go son áiggošii registreret dahkosa TONO:i, de duste seaidni. Vuogádat registrere nuorra juoigi akttoaiggádin.

Juridihkalaččat lea dát riekta Norgga lágaid mielde. Kultuvrralaččat dat lea duolbman. Sámi árbevierui mielde ii oamas nuorra juoigi luođi akto; dat gullá maiddá su áddjái, danne go dat luohti lea son. Dát govvida oarjemáilmmi oamastanrievtti ja sámi hálddašanjurddašeami vuostelasvuoda.

Norgga láchka vs. Sámi vieruiduvvan vuoigatvuohta

Vuoignaduodjeláhka deattuha indiviidafofokusa: Son gii ráhkada, son oamasta. Sámi riekteipmárdus lea *relašuvdnavuodot*. Oamasteapmi juogaduvvo juoigi ja objeavtta gaskka, ja dávjá sogain. Dálá lágain váilot kategorijat dasa, mii mielddusbuktá ekonomalaš vahága sámi dáiddáriidda ja morálalaš dilemmaid juigiide.

Harmoniserendárbu

ČuoImma ii sáhte čoavdit Norgga lága badjelgeahččamiin, muhto vuogádagaid harmoniseremiin. Nu go namuhuvvon 9. kapihttalas, de ávžžuha NOU *Musikklandet* ásahit sierra vuoigatvuoðakategorija luđiide.

Dassázii go láchka rievdaduvvo, ferte «Luođi ruoktu» deavdit soabaheaddji-rola. Ovttaskas olbmot eai sáhte iehčaneaset doarrut riikkaidgaskasaš vuoigatvuoðaaorganisašuvnnaid vuostá.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Dásseárvu lága ja árbevieru gaskka

Sámediggi ii dohkket ahte oarjemáilmmi juridihkka manná ovdalii sámi vieruiduvvan vuoigatvuoða. Persovdnaluohti ii leat aktonas dáidda, muhto oassin olbmi identitehtas. «Luođi ruoktu» galgá bargat juridihkalaš ja ekonomalaš dásseárvosaš gieđahallama ovdii, gos vuoigatvuohta oamastit iežas luođi biddjo dásálaga vuoigatvuoðain oamastit iežas gova.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Ipmárdus)

- **Vieruiduvvan vuoigatvuoða čielggadeapmi:** Dokumenteret sámi riekteipmárdusa juridihkalaččat huksen dihte vuodu mii lea doallelaš Vuoignaduodjelága hárrái.
- **Ekonomalaš vahát:** Meroštallat «vuoigatvuoðasuodđama» maid sámi dáiddarat gillájit go leat olggobealde TONO-vuogádaga.

2. Konsolideret (Gáhttet)

- **Juridihkalaš vuosttašveahkki:** Ásahit nuvttá ráđđeaddinbálvalusa Luođi ruovttu vuolde šiehtadusaid ja miediheami hárrái.
- **TONO-šiehtadus:** Formaliseret ovttasbarggu hálddahušlaččat heivehit registrerenvuogádagaid ovdal go láhka rievdaduvvo.

3. Ekspanderet (Ovddidit)

- **Sierra vuoigatvuodakategoriija:** Álggahit láhkabarggu rievdadit Vuoignaduodjelága NOU *Musikklandet* olis.

Kapihtal 5: Roassu – Digitála áitagat

Go jietna suoláduvvo

Mis lea ođđa teknologalaš roassu vuordagis mii áitá árbevieru váibmosa. Seammás go mii bargat máhcahit boares báddemiid ruoktot, de dáhpáhuvvá dál digitála eksporta dálááiggis. Goanstajierbmi (GJ, dárogillii kunstig intelligens – KI) dahká vejolažžan ráhkadit, áðestallat ja manipuleret luođi alma ovttaga sápmelačča searvama haga.

Syntehtalaš áitta

Hástalus lea guovttesuorat. Vuosttažettiin mii oaidnit «deepfakes» lassáneami, gos algoritmat mat leat hárjehuvvon min rabas arkiivvaid vuodul buvttadit jienaid mat orrot leame autentalaččat. Nuppe bealis dahká teknologiija appropriášuvnna vejolažžan industrála dásis. Ovdal šattai mátkkoštit Sápmái «viežžat» kultuvrra, dál sáhttet teknologijafitnodagat burgit sámi kulturdovdomearkkaid olles nehtas ja vuovdit daid viidáseappot.

Autentisitehta suodjalussan

Digitála máilmmis, mii beanta heavvana synhtehtalaš sisdollui, šaddá *autentisitehta* deháleamos valuhtan. Riska lea ahte definišuvdnafápmu das mii luohiti *lea*, sirdojuvvon Sámis Silicon Valleyii. Nanu ásahusa haga mii sáhtta verifiseret ja kvalitehtasihkkarastit, sáhtta geavvat nu ahte synhtehtalaš veršuvdna šaddá globálalaš váldomuitalussan.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Teknologalaš suverenitehta. Sámediggi ii sáhte bissehit roasu, muhto mii sáhttit nannosit čuožžut vai eat ravgga gávotgaccaid. Mii gáibidit ahte GJ-modeallaid hárjeheapmi sámi materiála vuodul galgá čuovvut friddja ja ovdalgihtii dieđihuvvon miediheami prinsihpa. Ehtalaš njuolggadusat mat váldet vuodu sámi kulturipmárdusas, galget stivret luođi digitála boahhteáiggi, eai ge algoritmmat.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Riska)

- **Digitála riskaárvoštallan:** Kártet guđet rabas sámi arkiivvat dál geavahuvvojit GJ-modeallaid hárjeheapmái.

2. Konsolideret (Suddjet)

- **Sertifiserenortnet:** Ráhkadit digitála čáhcemearkka dahje «sámi verifiserejuvvon»-steampila mii earuha albma dáidaga GJ-genererejuvvon sisdoalus.
- **Lisensieren:** Guorahallat vejolašvuoda giddet rabas diehtorávnjiid ja baicca fállat lisensierejuvvon beassama.

3. Ekspanderet (Váikkuhit)

- **Globála lihttu:** Álggahit riikkaidgaskasaš eamiálbmot-ovttasbarggu GJ-muddema hárrái.

Kapihtal 6: Siida – Searvevuoda organiseren

Searvevuoda struktuvra Nu go oaidnit 2. kapihttalas, de lea suorgi sakka fragmenterejuvvon. Vástádus dása ii dárbbas leat hukset stuora ráhkkanusa, muhto organiseret doaibmi **siida** – bargosearvevuoda mii vuosttažettiin bargá ludiin.

«Luođi ruoktu» galgá leat dán siida juvlanáhpi. Festiválat, arkiivvat ja oahppoásahusat fuolahit suorggi operatiiva barggu, ja juvlanáhpi ges galgá ovttahttit ja fuolahit ahte čuovvut oktasaš háltti. Ruoktu **ii galgga** boahit aktevrraid sadjái mat juo gávdnojit, muhto deavdit guoros sajiid daid gaskkas, dattet sin hálldahuslaš čat ja sihkkarastit ahte máhttu čohkkejuvvo ja vurkejuvvo áiggi badjel.

Guovddášdoaimmat: Joavkku doaimmat

Hástalusaid čoavdimii galget ásahusas leat gávccii definerejuvvon váldodoaimma:

1. **Dokumentašuvdna:** Jođihit barggu máhcahit arkiivamateriála ruoktot.
2. **Máhttobánku:** Doaimmat nátionála gealboguovddášin.
3. **Rekrutteren:** Ovttahttit oahppomannolaga ja mentorprográmaid.
4. **Riektegoziheaddji:** Doaimmat fágalaš autoritehtan láhkamearrádusaid oktavuodas.
5. **Oinnolašvuotta:** Ovttahttit festiválat ja riikkaidgaskasaš gulahallama.
6. **Doarjjaapparáhtta:** Fállat hálldahuslaš veahki friddja dáiddáriidda.
7. **Luohtefágalaš resursa:** Ráhkadit luohtemetodihka ovdamearkka dihte fuolahussuorggis.

8. Dáiddalaš laboratorium: Fállat saji ovdáneapmái.

Sámi stivrejupmi

Historjjálaš vásáhusaid vuodul ferte definišuvdnafápmu leat sámi servodagas. Dát mielddisbuktá sitvrra mas lea sámi eanetlohku ja nanu luohdefágalaš gelbbolašvuohta. Dát ii galgga leat stáhtalaš ásašus sápmelaččaid várás, muhto sámi ásašus man stáhta lea ruhtadan.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Ásašuslaš suverenitehta. Sámediggi oaivvilda ahte luoddi boahhteáigi ii sáhte šat leat ánggirdedjiiid álbmogasbarggu duohken. Mii nannet ahte «Luoddi ruovttu» ásaheapmi lea iešmearridanvuoigatvuođa duohtandahkan. Ásašus galgá leat dáhkádussan dasa ahte gelbbolašvuohta bissu Sámis.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Ráhkkanahhtit)

- **Modealla-čielggadeapmi:** Juridihkalaččat čielggadit organisašuvdnahámi (iešheanalaš vuodđudus vs. ossodat).
- **Doaibmakalkyla:** Ráhkadit dárkilis guhkesáiggebušeahtaid.

2. Konsolideret (Ásahit)

- **Aspirántaortnet (Pilohta):** Álggahišgoahhtit juo ásašushuksema 2026:s dan bokte ahte virgaibidjat 3-5 nuorra fágaolbmo.
- **Njuolggadusain nannejuvvon sámi eanetlohku:** Sihkkarastit ahte stivrenorgánain álo lea sámi majoritehta.

3. Ekspanderet (Doaimmahit)

- **Fysalaš ja digitála ruoktu:** Vuodđudit ásašusa váldobáikki Sápmái.
- **Doarjjačoakkáldat:** Álggahit sierra váikkuhangaskaomiid ásašussii.

Kapihtal 7: Sirdin – Boarrásepmosis nuoramussii

Boatkanan oahppogoallus

Árbevirolaččat ii oahpahuuvon juoigan luohkkálanjas. Dát dáhpáhuvai gievkkanbeavdeguoras,

gárddis ja luomejeakkis. Juoigama oahpai oassálastima bokte. Dáruiduhttin lea botken dán lunddolaš sirdolinjá olu guovlluin Sámis.

Go «gievkkabeavde-pedagogihkka» jávká, de šaddá guorosvuohta. Skuvlavuogádat lea viggan kompenseret, muhto luohiti gáržžiduvvo dávjá eksohtalaš čájáhussan. Mis váilot vuosttašeahkkefálaldagat mat fátmastit viidábut.

Measttiroahppu vuogádagas

Juoigan lea njálmmálaš árbevierru mii garvá oahppogirjiid. Dan fert sirdit olbmos olbmui. Dákko galgá «Luoddi ruoktu» doaibmat rekrutterenmohtorin dan bokte ahte álggaha fas **measttiroahpu**. Mii fertet goallostit árbeguddiid (meastáriid) njuolga nuorra taleanttaide. Dán ii sáhte guoddit soaittáhagaide; gáibiduvvo apparáhtta mii bálkaha meastáriid ja organisere deaivvademiid.

Oahpponeavvut mat váilot

Oahpaheaddjit ohcalit kvalitehtasihkkarastojuvvon oahpponeavvuid. «Luoddi ruoktu» galgá doaibmat ođđa, digitála oahpponeavvuid doaimmahussan. Go arkiivamateriála lágiduvvo eambo pedagogaččat olámuddui, de mii sáhttit sirdit oahpahusa earjilis áddeastallamis čiekŋalet ipmárdussan.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Riegádanriekti, ii válljenfága

Sámediggi oaivvilda ahte vuoigatvuohta oahppat iežas kutuvrra musihkalaš eatnigiela lea oassi oahpporievttis. Juoigan galgá dohkkehuvvot sierra máhttovuogádahkan. Mii eat dohkket ahte máhttu jávká boarráseamos buolvvain danne go mis váilot vuogádagat movt dustet dan.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Bajilgovva)

- **Resursabánku:** Registreret vejolaš árbeguddiid geat sáhttet doaibmat mentorin.
- **Dárboanalysa:** Guorahallat makkár konkreta oahpponeavvut oahpaheddjiin váilot.

2. Konsolideret (Nannet)

- **Mentorprográmma:** Ásahit oahpahalliid ja meastáriid luvvema stipeandaortnega.
- **Luohte-didaktihkalaš fierpmádat:** Ásahit musihkkapedagogaid fágalaš foruma.

3. Ekspanderet (Ovddidit)

- **Digitála juoiganskuvla:** Álggahit interaktiiva oahppolávddi.
- **Geasseakademijja:** Álggahit jahkásaš, intensiiva kurssaid nuoraide.

Kapihtal 8: Ealáhusvuodđu – Eallinláibi

Feastasárdne-paradoksa

Luodi stáhtus almmolašvuodas lea duppalvuđot. Dat loktejuvvo nationála symbolan allaáigásaš dáhpusain, muhto juigiid árgabeaivi lea hui eahpesihkar. Ealáhusoktavuodas giedahallojuvvo juoigan dávjá «astoáiggedoaibman» dahje folkloran, dan sadjái go birgejupmin.

Mii fertet gáidat das ahte luohiti lea dušše *čikŋa*, dasa ahte dat lea *ánŋiruššansuorgi*. Siida ii sáhte eallit dušše feastasártniiguin; beavddis ferte leat borramuš.

Vuogádatčalmmehisvuohta

Olu nationála doarjjaortnegat leat heivehuvvon oarjemáilmmi musihkkastruktuvrii. Árbevirolaš juoigi gii juoigá a cappella, geavvá dávjá kategorijaid olggobeallái. Boadus das lea ahte čeahpes árbeguoddit šaddet doaimmahit juoigama liigeealáhussan. Váilu gaskalažas mii sáhtta dulkot árbevirolaš máhtu profešunealla prošektan.

Arenaovdánahttin

Jus juoigan galgá leat guoddevaš ealáhus, de ferte lávket olggos «sámi buojás» ja oppalaš lávddiide – iežas eavttuid vuodul. Dása gáibiduvvo musihkkafágalaš infrastruktuvra: managerat ja buvttadeaddjit geat ipmirdit šánŋera.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Profesjonell verdighet

Sámediggi nanne ahte juoigan lea dievaslaš dáiddahápmi mii galgá leat dássálaga eará dáiddahámiiguin. Mihttu lea ahte galgá leat vejolaš ealihit iežas juoigamiin ollesáiggis. Mii gáibidit váikkuhangaskaomiid mat dohkkehit juoigama erenoamášvuoda, ja mat sihkarastet juigiide sosiála vuoigatvuodaid ja einnostahtti ekonomijja.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Dokumenteret)

- **Eallindilleiskadeapmi:** Dokumenteret sámi musihkkadoaimmaheddjiid duohta dienasvuodu.
- **Vuogádat-revišuvdnat:** Identifiseret tehnikkalaš goazaniid Kulturráđi ortnegiin.

2. Konsolideret (Sihkkarastit)

- **Bargostipeanddat:** Ásahit guhkesáigge stipeanddaid mat leat várrejuvvon juigiide.
- **Turneadoarjja:** Ásahit luodi gaskkustandoarjaga Sámis.

3. Ekspanderet (Loktet)

- **Eksportaprográmma:** Ulbmillaš luhteovddideapmi riikkaidgaskasaččat.
- **«Stáhtajuogit»:** Čielggadit vejolašvuoda ásahit fásta jahkemearrevirggiid erenoamáš čeahpes juigiide.

Kapihtal 9: Šiehtadus – Oktavuohta stáhtii

Dokumeanta mii rievddada speallannjuolggadusaid

NOU 2025:7 *Musikklandet* bokte leat Norgga eiseválddit ráhkadan čielggadeami mii duođašta dán doaibmaplána analysa. Čielggadeapmi lea jorggáldat dan dáfus go nanne ahte dálá váikkuhangaskaoamit eai duste luodi erenoamášvuoda. Stáhta lea dáiinna lágiin dovddastan ahte eanadaga ferte kártet ođđasis.

Gokko mii ovdal leat ákkastallan dárbbu hárrái, lea mis dál stáhtalaš ávžžuhus daid seamma struktuvrralaš rievddadusaid birra: ásašuslaš ruoktu, sierra vuoigatvuodakategoriija ja vásedin luhtefoanda.

Nationála ovddasvástádus

Musihkkalávdegotti mearrádusárvalus doaibmá olgguldas verifiseremin daid hástalusaid dáfus mat leat čilgejuvvon 2. ja 4. kapihttalas. Ásašuslaš ruoktu ávžžuhus lea dovddastus ahte stáhtas lea ovddasvástádus ruhtadit infrastruktuvrra mii duođas doaibmá. «Stáhtalaš ruhtadeapmi, sámi stivrejupmi»-prinsihppa hukse Luodi ruoktu duohtandahkama politihkalaš mandáhta. Dán šiehtadusa mielde mii bargat viidáseappot.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Ovddasvástádusa duođaštus

Sámediggi oaidná ahte stáhta NOU 2025:7 *Musikklandet* bokte viimmat dovddasta ahte dálá kulturpolitihkka vealaha luodi erenoamášvuoda. Min vuolggasadi lea ahte ávžžuhusat leat dárbbaslaš divodeaddji doaibmabijut mat galget deavdit Norgga álbmotrievttalaš

geatnegasvuodaid. Čielggadeami áigi lea loahpahuvvon; dál gáibiduvvo politihkalaš implementeren.

Evttohus doaibmajuiide

1. Kártet (Ráhkkanahhtit)

- **Golloanalysa:** Ráhkadit bušeahhtaárvalusa Kulturdepartementii NOU-ávžžuhusaid vuodul.

2. Konsolideret (Ásahit)

- **Implementerenjoavku:** Ásahit bargjoavkku mas lea mandáhta duohtandahkat *Musikklandet*-čielggadeami 5. kapihttala.
- **Politihkalaš lássen:** Sihkkarastit doarespolitihkalaš ovttaoaivilvuoda sámi iešmearrideami birra čuovvolanbarggus.

3. Ekspanderet (Doaimmahit)

- **Duohtandahkat Luohtefoandda:** Ásahit foandda bistevaš gáldun man Luodi ruoktu hálldaša.

Kapihtal 10: Várrogasvuodanjuolggadusat – Etihkka ja láhtten

Johtaleapmi luohsteduovdagiin

Kapihtal 4 lea láhkamearrádusaid birra, dát oassi ges lea *etihka* birra – movt mii láhttet. Luonddus ja siiddas leat čálakeahtes juolggadusat. Láhka bidjá unnimusgáibádusa, muhto sensiitiiva materiála oktavuodas ferte «Luodi ruoktu» bidjat alit standárddaid, sámi norpmaid vuodul.

Heivehuvvon beassanlohpi

li visot leat buohkaide. Oarjemáilmmi «rabas beassanlobi» jurdaga vuostebeallin galgá Luodi ruoktu doaimmahuvvot heivehuvvon beassanlobiin. Oassi lea rabas olles máilbmái, oassi gullá dušše sohki, ja oassi lea giddejuvvon dan bassi mearkkašumi geažil. Dát graderen stivrejuvvo ovttasbarggus árbeguddiiguin.

Ehtalaš ráđđi

Hálldašan dihte dáid čuolmmaid dárbbasa ásahe **ehtalaš ráđđi** – orgána mas leat vuorráset árbeguoddit. Dát ráđđi galgá leat ásahe oamedovdu. Sii galget mearridit eahpádusáššiin ja

sihkkarastit ahte geavat ii rihko vieruid. Nu šaddá etihkka oassin beaivválaš infrastuktuvrras.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Luohtámuš suodjaleami bokte

Arkiiva masa álbmogis ii leat luohtámuš, bissu guorosin. Sámediggi oaivvilda ahte Luodji ruoktu galgá hukset iežas legitimizehta dan vuodul ahte nákke doalahit čiegusvuodaid seamma bures go maid nákke juogadit máhtu. Riekti gieldit geahčadeami lea seamma dehálaš go geahčadanvuoigatvuohta.

Evttohus doaibmajuiide

1. Kártet (Árvvoštallat)

- **Sensitivitehta-bassan:** Geahčadit čoakkáldagaid mat juo gávdnojit identifiseren dihte materiála mii berre suddjejuvvot.
- **Norbma-čohkken:** Kártet ehtalaš njuolggadusaid báikkálaš variašuvnnaid.

2. Konsolideret (Sihkkarastit)

- **Ehtalaš ráđđi:** Ásahit «Luodji ehtalaš ráđđi» ja mearridit dan mandáhta.
- **Beassan-matriisa:** Ovddidit graderenvuogádaga (Ruoná/Fiskes/Rukses avádat).

3. Ekspanderet (Bidjat standárda)

- **Ehtalaš bagadus:** Ráhkadit "Sámi jietnaárbbi hálldašeami ehtalaš njuolggadusaid» fidnosuorggi stándardan.

Kapihtal 11: Almmiravda – Višuvdna 2050

Árbi Áile manjis

Jus galgat ipmirdit min dálá válljemiid váikkuhusaid, de mii fertet geahččat almmiravdii ja Áilei, gii lea nuorra juoigi 2050:s. Dálá buolva vuostebeallin ii vásit Áile ahte uvssat leat giddejuvvon dahje bálgát leat vesaluvvan.

Go Áile áigu oahppat soga luđiid, de son gávdná báddemiid sámi máhttobánjkkus, buhtistuvvon ja fuolahuvvon. Go son ráhkada ođđa musihka, de deaivvada son láhkamearrádusaiguin mat dohkkehit su vuoigatvuođaid.

Oaidnemeahtun juvlanáhpí

2050:s eai soaitte šat hupmat «Luodí ruovtta» birra dego livččii ođasášši. Ásahus lea šaddan lunddolaš oassin duovdagis – árranin lávus. Danne go mii válljiimet organiseret siidda 2026:s, de lea Áiles doarjjaapperáhtta mii veahkeha. Son sáhtá eallit dáidagiinnis danne go mii huksiimet ealáhusvuodu.

Guhkesáiggi geatnegasvuotta

Dát višuvdna ii ollašuva iešalddis. Dat gáibida ahte mii dál duostat jurddašit guhkkelii go boahte bušeahttajahkái. Mii fertet dohkkehit ahte kultuvrra huksen ádjána, ja ahte dan vuoitu boahtá Áilei buorrin.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Lohpádus boahte bulvii

Sámediggi geatnegahtta iežas 25-jagi perspektiivva luotebargui. Mii mearridit dán plána dainna vissisvuodain ahte min mandáhta lea gaskaboddosaš, muhto ahte árbi lea agálaš. Min mihttu lea ahte dan beaivvi go Luodí ruoktu lágida 25-jagi ávvudeami, de leat doahpagat nu go «fragmenteren» amas sánit.

Evttohus doaibmajuide

1. Kártet (Evalueret)

- **Viđa jagi stáhtusraporttat:** Fásta evalueremat maiguin mihtida ahte mii leat rievttis geainnu nalde.
- **Buolvarehketdoallu:** Mihtidit árbemáhtu sirdima buolvvaid gaskka.

2. Konsolideret (Bajásdoallat)

- **Foandahuksen:** Bargat dan ovdii ahte Luohtefoanda šaddá iešruhtadeaddjin.
- **Ásahuslaš nannen:** Sihkarastit ahte Luodí ruoktu šaddá lága bokte nannejuvvon ásahussan.

3. Ekspanderet (Globaliseret)

- **Sápmi máilmmiguovddážin:** Vuodđudit ásahusa máilmmi njunuš álgoálbmotmusihka gelbbolašvuodaguovddážin.

Kapihtal 12: Luoddaearru – Geavatlaš duohtandahkan

Plánas válljemii

Ovddit kapihttalat čájehit manne Luođi ruoktu dárbbášuvvo. Boahtte digaštallan ferte dasto leat dan birra movt plána galgá duohtandahkkot. Gažaldat ii leat dárbbáša go luohiti nannoset suodjaleami, buoret sirdima, čielgaset ráđđenrievtti ja eambbo ovttastuvvon infrastruktuvrra. Gažaldat lea guhte hápmi nagoda guoddit dán ovddasvástádusa.

Geavatláččat leat golbma modealla dán luoddaearus. Vuosttaš lea dievaslaččat ásahit iešheanalaš ásahusa mas lea sierra mandáhta, sierra jođihangoddi ja ollislaš ovddasvástádus servodatdoibmii. Nubbi lea eambbo ráddjejuvvon modealla, gos muhtin doaimmat huksejuvvojit, ja earát fas čovdojuvvo ovttasbarggus ásahuvvon festiválaiguin, arkiivvaiguin, oahppobirrasiguin ja kulturásahusaiguin. Goalmát lea joatkit dálá diliin. Dát lea maiddáí válljejuvvo, muhto dalle vállje diktit fragmenterema joatkašuvvat.

Vihtta suorggi goit fertejit bissut čoahkis: juoigat ja árbeguoddit, almmuheamit ja ođđasisbáddemat, oahppu ja oahpahuš, lávddit ja lágideaddjit, ja arkiivvat ja boarráset báddemat. Luođi ruoktu ii galgga váldit badjelassas daid birrasiid bargguid mat juo lea ealihan juoigama, muhto nannet oktavuoda daid gaskka ja deavdit guoros sajiid mat dál ráššudit ollislašvuoda.

Luohtepolitihkalaš oaidnu

Čielga ambišuvdna, dásiid mielde duohtandahkan. Sámedikki vuolggasadji lea ahte mihttomearri lea ásahit iešheanalaš sámi ásahusa luođi várás mas lea ollislaš ovddasvástádus gáhttemii, sirdimii, doarjalussii ja ovddideapmái. Jus ii boade dievaslaš ruhtadeapmi dakkaviđe, de sáhtta ráddjejuvvon álggaheapmi dohkkehuvvot gaskaboddosaččat. Nullamolssaektu ii oro leame jierpmálaš. Luođi boahtteáiggi ii sáhte sihkkarastit jotkkolaš fragmenteremiin.

Evttohus doaibmabijuide

1. Kártet (Čielggadit)

- **Ruhtadanmodeallat:** Ráhkadit golbma gollounniduvvon modealla dievaslaš ásaheapmái, ráddjejuvvon álggaheapmái ja nullamolssaektui, main leat čielga čilgehusat das makkár doaimmat guđege dásis sáhttet leat.
- **Rollarájit:** Čielggadit maid Luođi ruoktu galgá bargat ieš, maid galgá čoavdit ovttasbarggus earáiguin, ja guđiid doaimmaid dálá aktevrat ain galget fuolahit.
- **Viđa-suorggi-modealla:** Čatnat mandáhta čielgasit juigiide, almmuheddjiide, ohppui, lávddiide ja lágideddjiide, ja maiddáí arkiivii, nu ahte ásahusa doaibma šaddá geavatláččat čielggas.

2. Konsolideret (Geatnegahttit)

- **Váldogeaidnu:** Vuoruhit dievaslaš ásaheamii plána váldočađaheapmin, danne go dat lea áidna modealla mii sáhttá guoddit servodatdoaimma ollislaččat.
- **Gaskaboddosaš modealla:** Jus ii oaččo dievaslaš ruhtadeami vuosttaš vuorus, de ásahuvvo unnit modealla áigeráddjejuvvon ráhkkaneapmin, ii bistevaš buhtadussan.
- **Ovttasbargošiehtadusat:** Vuolláičállit geatnegahtti šiehtadusaid doaibmi aktevrraiguin arkiivva, oahpahusa, lágidanovttasbarggu, buvttadanlaðđasa ja gaskkusteamii hárrái.

3. Ekspanderet (Ásahit)

- **Iešheanalaš ásahus:** Ásahit Luodi ruovttu sierra ásahussan mas lea mielsámi stivrejupmi, bistevaš jodiheapmi ja čielga servodatdoaibma.
- **Dásiid mielde huksen:** Viididit doaimmaid dakkár mannolagain ahte vuoigatvuođat, arkiiva, doarjjaapparáhtta ja sirdin bohtet ovdal go viiddis ekspansuvdna.
- **Miehtásámi ovttasbargu:** Ásahit vuosttaš bistevaš ovttasbargosajádagaid riikkarájiid rastá nu ahte Luodi ruoktu sáhttá ovddiduvvot sámi infrastruktuur, ii ge dušše Norgga beale doaibmabidjun.